

Problems of relationship constitute the legal status of convicts of persons, the legal status of human and the legal status of the citizen

Проблеми співвідношення понять правового статусу засуджених, правового статусу людини і правового статусу громадянина

Olena Nikitina

Key words:

rights, interests, limitation, duties, warranties, responsibility, legal status of a person, legal status of the convicted person.

Ключові слова:

права, інтереси, обмеження, обов'язки, гарантії, відповідальність, правовий статус особи, правовий статус засудженої особи.

Прийняття у 1996 р. в Україні Основного закону зміцнило правову основу державного і суспільного життя та оновило чинне законодавство, що дозволило повніше регулювати різні сторони суспільних відносин, на вищому рівні гарантувати конституційні права громадян. Проте реалізація деяких прав, гарантованих Конституцією України, можлива лише за умови реформування законодавства. Реалізація прав засуджених осіб потребує реформування кримінально-виконавчої системи України, що дасть можливість забезпечити дотримання правового статусу засуджених, правової регламентації діяльності персоналу органів та установ і контролюючих органів. Зазначимо, що чинне кримінально-виконавче законодавство не забезпечує достатньою мірою потреб практики. Не всі елементи правового статусу засуджених розроблені ґрунтовно і повно – не тільки в законодавстві, але і в теорії.

На сьогодні в юридичній науці співіснують суперечливі положення про зв'язок і взаємообумовленість правового статусу особи, правового статусу громадянина і правового регулювання застосування покарання до особи, громадянина. Реалії не завжди відповідають положенням загальної теорії права. Так, низка прав засуджених, що належать до числа так званих суб'єктивних, розглядаються як право-обмеження, що є виразником кари, тобто змісту кримінального покарання (право на побачення, отримання посилок і передач, витрату грошей тощо), хоча, зрозуміло, карати наданням суб'єктивних прав не можна.

Недостатня теоретична розробка проблем правового статусу засуджених є однією з причин того, що в діючому законодавстві і відомчих нормативних актах деякі обов'язки і права засуджених формулюються нечітко. Права засуджених визначаються так, що їх реалізація інколи залежить від розсуду адміністрації. Таким чином, визначення правового статусу засуджених та його чітка регламентація є ключовою проблемою даного дослідження, оскільки обумовлене недостатньою правовою регламентацією, чималою кількістю прогалин у законодавстві.

Відповідно до доктринального визначення, правовий статус фіксує уявлення про обсяг і зміст тих прав і обов'язків, які надаються громадянам державою, закріплюються за ними законом. Правовий статус є виразом прав і свобод особистості, фіксує зовнішні правові умови становища особистості у суспільстві. Категорія «правовий статус» є детермінантом різного роду відносин, що визначають реальне становище їх індивідуального носія¹. У літературі визнається, що до правового статусу входять права, свободи і обов'язки особи²; права, інтереси і обов'язки³;

¹ Васильев А.М. Правовые категории. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 179.

² Воєводин Л.Д. Юридический статус личности в России : [учеб. пособ.] / Л.Д. Воєводин. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – С. 34, 50.

³ Селиверстов В.И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказания. – М. :Акад. МВД РФ, 1992. – С. 29–30.

права і обов'язки⁴; специфічні права і обов'язки⁵; права та обов'язки, юридична відповідальність та гарантії статусних прав⁶, права та обов'язки з обмеженнями⁷.

Загальне визначення правового статусу людини і правового статусу громадянина знаходиться у своєрідному зв'язку з різними його підвидами, у тому числі і правовим статусом засудженого. Загальне визначення правового статусу громадянина і правового статусу засудженого знаходяться в своєрідній систематизуючій єдності. Спостерігається більш глибокий і складний взаємозв'язок, ніж звичайне розділення їх на види і підвиди, інститути і субінститути. Загальне визначення поняття правового статусу особи має абстрактний характер, оскільки фіксується в нормах права для того, щоб підкреслити їх існування. Проте, коли йдеться про індивіда, тоді його правовий статус містить у собі індивідуальні ознаки, властиві тільки цій особі. І річ не лише в тому, що реалізація окремою особою свого правового статусу носить індивідуальний характер. Адже не всі особи в своєму житті, функціонуючи як члени суспільства, реалізують або використовують надані їм права і свободи: одні можуть використовувати ці права і свободи в повному обсязі, що, мабуть, є більше винятком, ніж правилом; інші реалізують тільки частину прав і свобод; а треті (і їх більшість) – тільки певну частину прав і свобод, що надаються їм державою і суспільством. Лише обов'язки повинні виконуватися всіма без винятку громадянами, хоча треба визнати, що і реалізація конкретних обов'язків також завжди носить свій неповторний, індивідуальний характер. Тобто механізм реалізації правового статусу для кожного громадянина протікає по-своєму, індивідуально; як все одиничне і індивідуальне, цей механізм має загальні властивості. Загальними визнаються системні властивості механізму реалізації правового статусу. Як і будь-якій системі, йому властиві певна цілісність, відносна відособленість, взаємозв'язок і взаємодія його складових елементів, входження до системи вищого порядку. Правовий статус громадянина розглядається як складна система, для якої важливі не тільки її елементи, але й характер взаємодії між ними.

Відповідно, правовий статус людини можна визначити як закріплені у формі прав, свобод та обов'язків взаємини людей у процесі життєдіяльності, що є невідчужуваними та надаються фактом народження, формально закріплюються у різних законодавчих актах. Особисті права і свободи людини – це ті права, які мають забезпечити особисті потреби людини. Природний характер цих прав особливо підкреслюється законодавцем. До особистих прав належать: право на життя, на повагу гідності, на недоторканість особи та житла, на таємницю листування, свободу віросповідання і світогляду, на вільне пересування, вибір місця проживання і заняття.

Правовий статус громадянина є системою закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, згідно з якими індивід, як суб'єкт права, координує свою поведінку в суспільстві. Статус особи як громадянина держави закріплений у Конституції України та конституційних законах. Даний статус є загальним та однаковим для всіх осіб, незалежно від національності, релігійних переконань, соціального стану, та характеризується стабільністю і визначеністю. Правовий статус громадянина передбачає рівність прав і обов'язків громадян перед законом і є основою для набуття конкретних суб'єктивних прав, покладення обов'язків і несення відповідальності.

Отже, з урахуванням викладеного, під правовим статусом засуджених необхідно розуміти засновану на правовому статусі людини та правовому статусі громадян держави і закріплену в нормативних актах різних галузей права сукупність їх обов'язків, прав, свобод і законних інтересів, що залежать від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання.

Для детальної характеристики правового статусу засуджених осіб необхідно розглянути такі структурні елементи, як права, інтереси, обмеження прав і інтересів, обов'язки, гарантії і відповідальність, які здатні показати реальне правове становище вказаної категорії осіб.

⁴ Рябинин А.А. Исправительно-трудовое (уголовно-исполнительное) право Российской Федерации. – М.: Юристъ, 1995. – С. 74; Сперанский И.А. Советское исправительно-трудовое право [учеб. пособие] / И.А. Сперанский, О.Ф. Шишов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1965. – С. 38; Бандурка О.М. Правове положення засуджених до позбавлення волі: [посіб.] / О.М. Бандурка, В.П. Севостьянов. – Х.: Основа, Ун-т внутр. справ, 1997. – С. 5.

⁵ Зубков А.И. Теоретические вопросы правового регулирования труда осужденных в советских исправительно-трудовых учреждениях / А.И. Зубков. – Томск: Изд-во Томск.ун-та, 1974. – С. 156.

⁶ Осауленко О.І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавство України (загальнотеоретичні питання): автореф. дис. ... канд.юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.І. Осауленко. – НАВСУ. – К., 1997. – С. 11.

⁷ Блехман Б.Я. Теоретические вопросы правового положения осужденных / Б.Я. Блехман // Проблемы охраны прав и интересов осужденного. – Кемерово: Кем. ГУ, 1985. – С. 11.

1. Права. У теорії держави і права суб'єктивні права всіх осіб, що створюються й надаються державою, розуміють як особливі юридичні можливості діяти, поводитися певним чином, а також вимагати певної поведінки від інших осіб і звертатися за необхідності до відповідних компетентних органів по захисті⁸. Відповідно, права засудженого визначаються як «вид і міра можливої його поведінки під час відбування кримінального покарання, можливість користуватися певними соціальними благами для задоволення особистих потреб, які закріплені в нормах Конституції України й інших правових актах»⁹. На основі наведених теоретичних дефініцій «права засудженої особи» можна розуміти у якості нормативно встановлених виду і міри можливої поведінки під час відбування покарання. Права засуджених, якщо вони гарантовані матеріально, політично, ідеологічно й організаційно, повинні виконувати основну мету покарання – ресоціалізацію. І, навпаки, права засуджених, проголошені формально, поглиблюють існуючий антагонізм між ними і суспільством, суттєво віддаляють виконання поставлених перед покаранням цілей. До змісту прав засуджених належать:

- а) можливість засудженого вільно користуватися соціальними благами у межах, встановлених правом;
- б) можливість вимагати виконання кореспондуючих даному праву обов'язків адміністрацією органів і установ виконання покарань, іншими суб'єктами кримінально-правових та інших правовідносин;
- в) можливість звернутися по захист свого суб'єктивного права.

Отже, права засудженого – це закріплена законом і гарантована державою можливість певної поведінки засудженого або користування ним певними соціальними благами, що забезпечується юридичними обов'язками посадових осіб органів і установ виконання покарань, інших суб'єктів даних правовідносин.

2. Інтереси. Наступним елементом правового статусу засудженої особи є її інтереси. Останні у правовій теорії розуміють у якості дозволених прагнень для задоволення своїх потреб і запитів, для володіння благами, цінностями, послугами¹⁰. Зміст законних інтересів засудженого складають такі елементи:

- а) прагнення отримати передбачене законом матеріальне чи духовне соціальне благо. Такі блага вказуються у правових нормах як мета, для досягнення якої необхідні відповідні юридичні факти та позитивна оцінка поведінки засудженого суб'єктами чи учасниками кримінально-виконавчих відносин;
- б) можливість клопотати перед посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом про їх відповідні дії щодо реалізації законних інтересів;
- в) можливість звертатися до компетентних органів по захист законних інтересів.

Відповідно, інтереси засудженої особи можна визначити як нормативно встановлені прагнення засуджених до володіння певними благами для задоволення своїх потреб під час відбування покарання. Прикладами інтересів засудженої особи можуть бути інтереси щодо отримання заходів заохочення, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та ін.

3. Обмеження. Із тексту ч. 3 ст. 63 Конституції України, яка гарантує можливість використання засудженими всіх прав людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду, випливає, що крім певного комплексу прав, обов'язків та законних інтересів, їм притаманний також інший елемент – правообмеження. Таким чином, правовий статус засуджених осіб об'єктивно відрізняється від загального правового статусу інших громадян і залежить від застосування до засудженого конкретного виду кримінального покарання. Тому важливим елементом правового статусу засуджених осіб виступають обмеження здійснення прав і задоволення інтересів, що впливають із умови реалізації кари при відбуванні покарання. На загальнотеоретичному рівні обмеження прав і інтересів визначається як фактор, що детермінує ступінь свободи і захищеності особи, її взаємовідносини з державою, а також межі, яка проходить між законністю і її порушенням¹¹. Стосовно засуджених осіб, під час

⁸ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та., 1972. – С. 145.

⁹ Осауленко О.І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавство України (загальнотеоретичні питання) : автореф. дис. ... канд.юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.І. Осауленко. – НАВСУ. – К., 1997. – С. 13.

¹⁰ Матузов Н.И. Правовая система и личность. - Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – С.120.

¹¹ Малько А.В. Об ограничениях прав и свобод человека и гражданина в проекте конституции Российской Федерации / А.В. Малько // Государство и право. – 1993. – № 3. – С. 97.

виконання покарань реалізація правообмежень носить обов'язковий, неминучий, невідворотній характер; реалізація кари власне і характеризує сутність і специфіку правообмежень засудженого¹².

Таким чином, оскільки покарання є заходом примусу, для досягнення його цілей права й свободи засуджених повинні обмежуватися.

4. Обов'язки. Наступною складовою правового статусу є обов'язки. В загальній правовій теорії обов'язки розуміють як міру належної поведінки зобов'язаного суб'єкта¹³. У спеціальних правових джерелах, присвячених аналізу обов'язків засуджених осіб, обов'язки визначаються у якості складової частини правового статусу засуджених, що формується з двох груп обов'язків – загальногромадянських і спеціальних, в яких проявляються особливості правового положення засудженої особи¹⁴. До змісту обов'язків включають два елементи:

- а) необхідність вчинення певних дій (наприклад, обов'язок засуджених до громадських робіт безоплатно відпрацювати певну кількість годин на суспільно корисних роботах);
- б) необхідність утримання від встановлених законом дій (наприклад, заборона засудженим до обмеження волі перебувати у вільний від роботи час поза гуртожитком без дозволу адміністрації виправного центру).

Отже, обов'язки засудженої особи можна визначити як встановлену в зобов'язуючих і заборонних нормах міру необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб.

5) Гарантії. Черговим елементом правового статусу засуджених є гарантії. Останні у загальнотеоретичних правових джерелах визнаються елементом правового статусу громадян, умовою, що формує механізм ефективної реалізації інших елементів правового статусу, забезпечує їх реальність і постає в якості засобів охорони і захисту ефективності прав і обов'язків¹⁵. Ми погоджуємося з думкою Л.Д. Воеводина, що права, свободи і обов'язки людини і громадянина – ніщо без гарантій, які здатні їх реалізувати¹⁶. Видами гарантій в теорії права називають соціально-економічні, політичні, суспільні, ідеологічні та юридичні відносини¹⁷. У правовій літературі юридичні гарантії розуміють як умови реалізації прав, законних інтересів і обов'язків засуджених¹⁸. Правовий статус засуджених регулюється такими нормативно-правовими актами: Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ратифікована Верховною Радою України 24 січня 1997 р.); Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями (1995 р.); Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (1979 р.); Звід принципів захисту всіх осіб, яких піддають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1989 р.); Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила, 1965 р.); Кримінально-виконавчий кодекс України (2003 р.) та інші.

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що гарантії слугують основою та головною умовою для реалізації прав, законних інтересів і обов'язків засуджених осіб.

б) Відповідальність. І, нарешті, останнім елементом правового статусу засуджених можна назвати відповідальність. За визначенням Великого юридичного словника, юридична відповідальність, як різновид соціальної, є передбачений нормами права обов'язок суб'єкта правопорушень зазнавати несприятливих

¹² Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания. – Харьков : Фолио, 1999. – С. 96, 187.

¹³ Общая теория права и государства : [учебник] / под ред. В.В. Лазарева. – М. : Юристъ, 1999. – С. 232.

¹⁴ Ременсон А.Л. О правовых обязанностях заключенных / А.Л. Ременсон // Труды Томск. гос. ун-та им. В.В. Куйбышева. – 1966. – Т. 183. – Серия: юридическая. – С. 193, 196, 204.

¹⁵ Осауленко О.І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавство України (загальнотеоретичні питання) : автореф. дис. ... канд.юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.І. Осауленко. – НАВСУ. – К., 1997. – С.12.; Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : [учеб. пособ.] / Л.Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – С.14.; Малько А.В. Об ограничениях прав и свобод человека и гражданина в проекте конституции Российской Федерации / А.В. Малько // Государство и право. – 1993. – № 3. – С. 99–101.

¹⁶ Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : [учеб. пособ.] / Л.Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – С. 36.

¹⁷ Матузов Н.И. Субъективные права граждан СССР. – Саратов : Саратовск. юрид. ин-т им. Д.И. Курского, 1966. – С. 123, 126–127.

¹⁸ Селиверстов В.И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказания. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – С. 40.

наслідків¹⁹. Кримінальну відповідальність слід розглядати як вимушене зазнавання особою, що вчинила суспільно-небезпечне, кримінально-каране, протиправне діяння (злочин), державного осуду, а також обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених Кримінальним кодексом України, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними уповноваженими органами державної влади. У спеціальній юридичній літературі відповідальність засуджених розглядається як важливий важіль впливу, засіб забезпечення законності і правопорядку²⁰. Кожен конкретний вид покарання повинен містити визначений у законі конкретний обсяг заборон, обмежень, які характеризують каральну сторону покарання, і втілюватися у правах і обов'язках засудженого, що формують його правове становище. Обмеження і видозміна прав і обов'язків засудженого залежать від характеру покарання, а, отже, правове становище засуджених повинно розглядатися залежно від виду покарання²¹.

Висновки. Правовий статус засуджених – це заснована на загальному статусі громадян держави і закріплена в нормативних актах різних галузей права сукупність їх прав, інтересів, обмежень прав і інтересів, обов'язків, гарантій та відповідальності, що залежать від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання.

Правовий статус осіб, засуджених до відбування певного покарання, є відображенням політики держави щодо встановлення певних обмежень правового становища і залежить від виду і розміру призначеного винній у злочині особі засобу кримінально-правового характеру, порядку й умов його реалізації. Через цей фактор вказана група осіб, відповідно до ст. 63 Конституції України, на правових підставах певним чином обмежується у своїх правах, а, отже, отримує особливий правовий статус. Він характеризується тим, що засуджені особи мають ті ж права і обов'язки, що й всі інші громадяни України, але з певними характерними обмеженнями, які повинні визначатися законом. Тільки закон може обмежити громадянина в правах, визначити зміст покарання (кару), порядок реалізації кари; жоден підзаконний нормативний акт не повинен містити норми, що обмежують права засуджених, передбачені законом, змінювати чи доповнювати встановлені законом порядок і умови виконання покарання.

Анотація

У статті охарактеризований правовий статус засуджених осіб, проаналізовані такі структурні елементи, як права, інтереси, обмеження прав і інтересів, обов'язки, гарантії і відповідальність, які повною мірою здатні показати реальне правове положення вказаної категорії осіб.

Summary

The article describes the legal status of convicts of persons, analyzed the following structural elements, such as rights, interests, restrictions of rights and interests, duties, guarantees and responsibilities, which are fully capable of showing the real legal status of the specified category of persons.

Використана література:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
2. Бандурка О.М. Правове положення засуджених до позбавлення волі : [посіб.] / О.М. Бандурка, В.П. Севостьянов. – Х. : Основа, Ун-т внутр. справ, 1997. – 242 с.
3. Блехман Б.Я. Теоретические вопросы правового положения осужденных / Б.Я. Блехман // Проблемы охраны прав и интересов осужденного. – Кемерово : Кем. ГУ, 1985. – С. 11–14.

¹⁹ Большой юридический словарь / под ред. В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских, А.Я. Сухарева. – М. : Инфра-М, 1999. – Т. VI. – С. 781.

²⁰ Осауленко О.І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавство України (загальнотеоретичні питання) : автореф. дис. ... канд.юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.І. Осауленко. – НАВСУ. – К., 1997. – С. 11, 16.

²¹ Сперанский И.А. Советское исправительно-трудовое право [учеб. пособ.] / И.А. Сперанский, О.Ф. Шишов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1965. – С. 39.

4. Большой юридический словарь / под ред. В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских, А.Я. Сухарева. – М. : Инфра-М, 1999. – Т. VI. – 790 с.
5. Васильев А.М. Правовые категории / А.М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
6. Воєвдин Л.Д. Юридический статус личности в России : [учеб. пособ.] / Л.Д. Воєвдин. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – 304 с.
7. Зубков А.И. Теоретические вопросы правового регулирования труда осужденных в советских исправительно-трудовых учреждениях / А.И. Зубков. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1974. – 172 с.
8. Малько А.В. Об ограничениях прав и свобод человека и гражданина в проекте конституции Российской Федерации / А.В. Малько // Государство и право. – 1993. – № 3. – С. 99–101.
9. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 292 с.
10. Матузов Н.И. Правовая система и личность. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 294 с.
11. Матузов Н.И. Субъективные права граждан СССР. – Саратов : Саратовск. юрид. ин-т им. Д.И. Курского, 1966. – 293 с.
12. Общая теория права и государства : [учебник] / под ред. В.В. Лазарева. – М. : Юристъ, 1999. – С. 232.
13. Осауленко О.І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавство України (загальнотеоретичні питання) : автореф. дис. ... канд.юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.І. Осауленко. – НАВСУ. – К., 1997. – 18 с.
14. Ременсон А.Л. О правовых обязанностях заключенных / А.Л. Ременсон // Труды Томск. гос. ун-та им. В.В. Куйбышева. – 1966. – Т. 183. – Серия: юридическая. – С. 193–204.
15. Рябинин А.А. Исправительно-трудовое (уголовно-исполнительное) право Российской Федерации / А.А. Рябинин. – М. : Юристъ, 1995. – 208 с.
16. Селиверстов В.И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказания. – М. :Акад. МВД РФ, 1992. – 150 с.
17. Сперанский И.А. Советское исправительно-трудовое право [учеб. пособ.] / И.А. Сперанский, О.Ф. Шишов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1965. – 93 с.
18. Сперанский И.А. Советское исправительно-трудовое право [учеб. пособ.] / И.А. Сперанский, О.Ф. Шишов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1965. – 520 с.
19. Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания. – Харьков : Фолио, 1999. – 256 с.

Olena Nikitina,
*Assistant of Department of Criminal Law and
Criminalistics Law Faculty,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*